

історичного підходу ми спробуємо оцінити відношення до экс-президента Росії В. Путіна (2000–2008) в категоріях його канонізації по осі “обожнювання-демонізація” у російськомовному сегменті кіберпростору – Рунеті.

Діяльність лідера РФ, згідно з проведеним у грудні 2006 р. дослідженням, викликає суперечливі оцінки населення: надію (Путін як надія громадянського суспільства та його глашатай) і безнадійність (Путін як безвихідь), велич (Путін як послідовник Петра I) і страх (Путін як чекіст – страх народу перед ДПУ, НКВД, КДБ) [1]. Здійснений нами аналіз назв публікацій Інтернет-порталу “ИноСМИ” дав змогу простежити відношення громадян до лідера РФ на полюсах обожнювання й демонізації. Стосовно В. Путіна характерними є публікації з назвами: “Путін – святий, чий спис уразив дракона “ельцинської олігархії”...”, “Тільки Бог вище за тебе, Путін”. “Він і на лижах, він і в кабіні пілота винищувача”, “Культ Путіна: Володимир Святий”, “Його татамі – увесь світ”, “Президент Путін назавжди?”, “Леонід Ілліч Путін. Роки правління Брежнєва росіяни згадують як найкращий період в історії своєї країни”, “Володимир Бонапарт”, “Путін іде шляхом Піночета”, “Московський Муссоліні”, “Путін – не Гітлер”, “Путін усе більше нагадує диктатора Сталіна”, “Загадка Путіна. Паралелі між Володимиром Путіним і Саддамом Хусейном”, “Ахіллесова п’ята нафтового царя”, “Путін: жорстокий деспот, що втягує Захід у нову “холодну війну”, “Кінець історії буде покладений у вибиральні?”, “Чудовисько або герой нашого часу?”, “Чудовисько з Московії”, “Руський Мефістофель вимагає душу Заходу”, “Володимир Путін: Великий і Жахливий”.

Путін за часів свого президентства був популярною особою згідно з рейтингом Інтернет-порталу “Rambler” – у 2002, 2003 і 2004 р. він “Людина Року”. Присвячені йому сайти по-різному висвітлюють його діяльність; серед них є офіційні й неофіційні, пропутінські та антипутінські: president.kremlin.ru, www.putin2000.ru, vova.spb.ru, suicide.lenin.ru/putin, v-putin.narod.ru, putin1.nm.ru, putin-president.da.ru, obmanuli.narod.ru, antiputin.narod.ru та ін. Є і сайт собаки Путіна – putindog.narod.ru.

Проведемо ж докладніший джерелознавчий аналіз Рунету, послідовно простеживши канонізацію экс-президента в ендогенних для Всесвітньої павутини Інтернет-підрозділах.

Інтернет-сайти в цей час були важливим джерелом хакерського протистояння пропутінських і опозиційних В. Путіну ресурсів Всесвітньої Мережі. У відповідь на хакерські атаки на естонські сайти, до яких Кремль не визнав себе причетним, 3 травня 2007 р. на сайт президента Росії було здійснено хакерську атаку з серверів напевно балтійських країн. Діяльність антикремлівських сил також буває успішною: у Рунеті кіберсквоттери захопили офіційний сайт Путіна й розмістили там рекламу повій на SPBgirls.ru. Putin2000.Ru був офіційним сайтом під час виборчої кампанії 2000 р. У 2004 р., коли минув строк реєстрації домена, її просто забули продовжити.

Прокремлівські хакери діють у руслі забезпечення безпеки іміджу Путіна, атакуючи націонал-патріотичні сайти (сайт руху проти нелегальної міграції dnp1.org, сайт Всеросійського суспільного патріотичного руху Руської Національної Єдності me.org, сайти Кільця патріотичних ресурсів, сайт, присвячений акціям протесту об’єднаної опозиції й Маршу незгодних у Санкт-Петербурзі, сайт петербурзького відділення Націонал-більшовицької партії (НБП), сайт організації “Ті, що йдуть без Путіна” porutin.com і porutin.ru). У відповідь націоналістами були зламані сайти молодіжних рухів “Наші”, “Молодої Гвардії” партії “Єдиної Росії”, а також загальнофедеральний сайт “Єдиної Росії”.

Прокремлівські хакери нищать і решту опозиційних ресурсів (сайт Інституту економічного аналізу А. Іларіонова, сайт “NewTimes.ru” перед початком онлайн-конференції лідера СПС Б. Немцова та ін.).

Російська влада здійснює цензуру Рунета. У 2004 р. було засуджено лідера красноярського відділення Націонал-більшовицької партії А. Чаплія за нецензурну лайку на адресу президента на сайті. У 2004 р. сайту “Антикомпромат.ру”, де публікувалися матеріали про бізнес “довладного” Путіна, довелося шукати американський сервер. У 2006 р. в Іванівській області значному штрафу було піддано редактора Інтернет-газети “Курсив” В. Рахманькова за публікацію статті “Путін як фалічний символ Росії”. У 2007 р. було заведено кримінальну справу за публікацію газетою “Саратовський репортер” колажу, де Путіна було зображено в образі штандартенфюрера Штірліца. Того ж року запис у Інтернет-щоденнику Д. Ширінкіна піддався вивченню з боку міліції: “Я ненавиджу Путіна, ненавиджу Каспарова, ненавиджу Макдональдс, ненавиджу Будинок–2...”. У 2008 р. рік ув’язнення отримав житель Барнаула, що розмістив на сайті колаж із зображенням

В. Путіна у вигляді скінхеда. Це був перший випадок, коли за критику Путіна в Інтернеті людину засудили на реальний термін.

Пропутінські акції представлені, зокрема, на сайтах zarputina.ru і za-putina.ru, антипутінські – на сайтах protiv-putina.ru і protivputina.ru.

2003 р. Інтернет-портал “Rambler” провів соціологічну акцію “Що б Ви послали Президентові”, у якій взяли участь більше 10 тис. респондентів. От що Путін міг би отримати поштою: борзих щенят (бюрократія й корупція – близнюки-брати) – 15%, повістку (в армію забирають, а не наймають) – 12%, щелепу в склянці (старі злидарюють) – 12%, вітчизняний автомобіль (від підвищення мита якість не міняється) – 11%, ковзанку (дороги в Росії усе такі ж кепські) – 6%, опалювальну батарею (люди бояться підвищення тарифів ЖКГ) – 6%, протигаз (від смогу в містах нема чим дихати) – 5%, міграційну картку (прописка й реєстрація ще в силі) – 4%, квиток у чергу до податкової інспекції (за право вийти з тіні потрібно боротися) – 4%, наручники (у в’язницях сидять мільйони, зокрема й за крадіжку картоплі) – 2%, інше – 23%. Президент міг би також одержати 59 привітів і подяк, 18 грошових переказів і 17 букетів квітів, 13 поцілунків і 8 визнань у любові, 8 презервативів, 14 побажань удачі, успіху й здоров’я, 12 листів, листівок і світлин, 5 інтернет-користувачів або користувачок [2].

Віртуальний Путін живе в Рунеті завдяки проекту vladimir.vladimirovich.ru (там містяться й анекдоти, що лояльно висвітлюють його діяльність і регулярно оновлюються) – під час його Інтернет-конференцій даний ресурс давав альтернативні відповіді.

2007 р. журнал “Коммерсант Влада” зібрав цитати, що вихваляють Путіна, у рейтинг і попросив користувачів визначити, хто хвалить гаранта ліпше за всіх. Лідирує голова Центральної Виборчої Комісії РФ В. Чуров, що запитав: “Хіба Путін може бути не правий?” На другому місці голова Євразійського руху О. Дугін, що заявив: “Супротивників путінського курсу немає, а якщо і є, то це психічно хворі і їх потрібно відправити на диспансеризацію. Путін – скрізь, Путін – усе, Путін абсолютний, Путін незамінний”. У трійці і режисер Ф. Бондарчук з фразою: “Усі успіхи в кінематографі були пов’язані з Володимиром Путіним” [3–5].

Про негативне ставлення до російського президента свідчили результати конкурсу політичного плаката “Кінець епохи Путіна”, що в 2007 р. проводив сайт Грані.Ру. Основні теми плакатів: придушення громадянських свобод у Росії, переділ національних багатств, влада спецслужб, культ особистості Путіна, паралелі зі сталінізмом і гітлеризмом, “третій строк” і операція “спадкоємець”. Перемогли плакати, що зобразили дулю й вердикт “помилка системи”.

2008 р. Володимир Путін вирішив здійснити PR Росії шляхом залучення в Держдуму сексуальних парламентаріїв (“путінські красуні”), що стали відомими завдяки професійним досягненням і світлинам у “гламурних” журналах. Користувачеві Рунета пропонувалося ознайомитися з добіркою світлин депутатів від “Єдиної Росії” (С. Хоркіна, А. Кабаєва, С. Журова, Н. Карпович, С. Захарова) у відвертих фотосесіях [6].

Союзники президента Путіна створювали проурядові новинні і розважальні сайти, купуючи популярні Інтернет-видання, заохочуючи мережу дружніх блогерів, скуповуючи раніше опозиційні компанії (портал “Gazeta.ru”, компанія “СУП”) та ін. Прокурори вже не раз висували обвинувачення, ґрунтуючись на повідомленнях у блогах та чатах і звинувачуючи в екстремізмі й наклепі тих, хто критикував Путіна й інших чиновників. Російська влада планує створення власної мережі з кириличними доменами, а також вивчає досвід Китаю в сфері е-цензури. Путінофіли проводили в Рунеті акцію на підтримку третього терміну президентства (проект “За Путіна” на сайті zarputina.ru).

Свідченням культу экс-президента Путіна було те, що на сайті “Живого Журналу” (ЖЖ) “Великий вождь і педагог (ВВП)” пропонувалися нові імена для хлопчиків на честь Путіна: “Быкап – быть как Путин, Вертивлас – вертикаль власти, Влапунал – Владимир Путин наш лидер, Моргозедир – мои родители голосуют за “Единую Россию”, Пуповжим – Путин поцеловал в живот мальчика, Спервозглип – список “Единой России” возглавил лично Путин, Едрип – Единая Россия имеет план, Люплап – Люблю план Путина, Спапузас – Спасибо Путину за Сочи, Мотесорти – Мочить террористов в сортире, Феналир – феномен национального лидера России” [7].

Гумористичні сюжети про Путіна містяться в популярних анекдотах. Ось два з них: 1. Путін телефонує помічникові й говорить, що, оскільки він іде, а передбачити треба всі варіанти, потрібно, аби хтось поїхав до Ізраїлю і будь-якими засобами домовився, щоб його, Путіна, поховали поруч із Христом. Після важких перемов помічник відповідає: Ізраїль згодний, але справа буде коштувати десять мільярдів доларів. “Десять мільярдів?! – не вірячи своїм вухам, запитує Путін, – за три дні?!” [8]. 2. – Владімір Владімірович, як ви ставитеся до того, що на сайті “анекдот.ру” постійно піднімається питання про перейменування Петербурга в Путінбург? – Негативно. Путінград звучить ліпше. А в Путінбург ми перейменуємо Дрезден [9].

Відношення до В. Путіна поляризує електорат, а присвячені йому відеоролики або обожнюють, або демонізують його.

Серед путінофільських відеороликів “Хороший, хороший, хороший”, “Кто хочет стать президентом”, “Vladimir Putin vs Pink Floyd”, “Такого, как Путин”, “План Путина”, “Слава России!”, “За Путина” та ін. На сайті vladimir.vladimirovich.ru був баннер “План Путина – Гражданская Сила”. Обожнював його сайт zarputina.ru, який містив відео “Приключения Путина”, у якому президент гарцює на коні, рибалить, стріляє, управляє штурмовиком під музику Е.Морріконе з вестерна “Гарний, поганий, злий”. На сайті розташовано заклик “Скажи: я – за Путіна”, лічильник голосів і відеоролики з відомими людьми, що агітують за Путіна.

Можна припустити, що важливим чинником іміджу Росії як потужної й вітальної держави був PR маскулинних якостей президента: на сайті Кремля Путіна було представлено як секс-символ Росії. Там можна було побачити зняту під час рибалки на сибірській річці фотосесію оголеного до пояса Путіна, що демонструє мускули; слідом за цим “Комсомольська правда” запропонувала читачам комплекс вправ, “аби стати такими, як Путін”. Відеоролик сайту шанувальників з кадрами літнього відпочинку одержав пародійну інтерпретацію у блогах. Американський ботанік Ю. Панчул створив “альтернативний” сайт Zarputina.tv “Гомосексуальне еротичне телебачення Володимира Путіна”.

Серед опозиційних роликів: “Путін і таксі”, ролик, присвячений фальшивому самоспаленню підлітків навпроти Кремля, пісня “План Путина” групи “Корейские LeDчики” у стилі реггі (що демонструє танки, міліцейське свавілля і голову держави, що палить сигарету з марихуаною), ролик Марії Гайдар з СПС, змонтований із засідань з’їзду КПРС і зборів “Єдиної Росії”. Активісти “Іншої Росії” розміщали відеозаписи мітингів на “YouTube”, стверджуючи, що Всесвітня павутина перетворюється на єдиний притулок інакомислення в Росії.

Негативну реакцію російського МЗС викликала поява відеоролику “Червона зоря” в лютому 2006 р. на офіційному сайті партії “Лікуд” – головними його героями були В. Путін і в.о. прем’єр-міністра Ізраїлю Е. Ольмерт. Сюжет починався з показу світлини Путіна, за кадром звучав голос: “Це не Путін дав ХАМАСу право брати участь у виборах у Східному Єрусалимі. Це не перший заступник Путіна заговорив про переговори з ХАМАСом. І, звичайно ж, це не Путін передав ХАМАСу 250 мільйонів шекелів”. Потім світлина рвалася і поступово з’являлася світлина Ольмерта: “Ольмерт розстелив ХАМАСу килим під ногами. А Путін тільки пофарбував його в червоний колір”.

Клуби любові й ненависті – розповсюджене явище в Інтернеті. У соціальній мережі Facebook.com розміщено кілька сотень закордонних співтовариств, присвячених Путіну. Що стосується Рунету, фан-клубів, то тут путінофільські й путінофобські утворення конфліктують між собою, а “свої” хакери здійснюють функцію захисту іміджу господаря Кремля. Коли, приміром, з’явився опозиційний сайт putin-loh.narod.ru, що мав за мету “Кастрацію вертикалі Путіна”, його зламали, залишивши напис “Володимир Путін – найясніший геній, і найкраща на планеті людина!” з посиланням на сайт президента.

На цьому сайті, що став путінофільським, пропонується взяти приклад з мешканця Томська А.О. Волохова, який перемінив прізвище на “Путін” і по батькові на “Владімірович”. У програмі сайту значиться:

“1. Перейменування Санкт-Петербурга на Санкт-Путінбург.

2. Путін вже за життя заслужив собі пам’ятник. Ми пропонуємо увічнити його у всіх населених пунктах РФ, а заради економії грошей можна модернізувати старі пам’ятники Леніну, помінявши голови. А також у кожному місті повинні з’явитися вулиці Путіна, площі Путіна, радгоспи, заводи тощо імені Путіна.

3. Зробити Владіміра Путіна Царем усієї Росії й у терміновому порядку забезпечити народження престолоспадкоємця.

4. Оголосити Путінославі офіційною релігією держави. Ми віримо в божественне походження Путіна. Путін – батько всіх росіян. Хай живе Росіянка Путін!

5. Насадження Путінославі в усі країни світу і визнання Путіна Президентом Землі.

6. Для зміцнення вертикалі влади пропонуємо клонувати Путіна, і в кожен країну світу делегувати по кілька клонів з розрахунку один Путін на мільйон осіб, виходить близько 6000 клонів. Для поліпшення генофонду Землі дозволити їм мати необмежену кількість дружин і зобов'язати їх поповнювати банк сперми Землі, аби задовольнити інтереси всіх жінок людства. Паралельно із цим взагалі заборонити мати дітей не від Путіна, а також увести національність “Путін”. До 2025 р. буде створене ідеальне суспільство, де 99,9% населення будуть Путіни” [10].

“Флешмоб майстрів культури” – так називалася акція-протест у Рунеті на опубліковане 16 жовтня 2007 р. у “Російській газеті” звернення М. Михалкова, З. Церетелі та ін., де “більше 65000 художників, живописців, скульпторів, графіків, майстрів декоративно-прикладного, театрального-декораційного, народного мистецтва” нібито просили президента залишитися на третій термін. Проте, якби вибори в Держдуму відбулися серед користувачів Інтернету, партія Путіна довелося б боротися навіть за подолання виборчого порога – на це вказує статистика гри “Відправ у Думу свого кандидата!” [3].

Що стосується флешмобів, найбільшою подібною акцією можна вважати те, що відбулося на інтернет-конференції “Питання президентів” в 2006 р. Путіну було задано майже 180 тис. питань, з яких для відповідей вибиралися найпопулярніші. Ось так виглядала ця перша п'ятірка питань, із яких лише останнє можна назвати “серйозним”: 1. “ПРЕСІД, Владімір Владіміровичу! Як Ви ставитеся до МЄДВЄДА?” 2. “Чи збирається РФ використовувати для оборони своїх рубежів величезних бойових людиноподібних роботів?” 3. “Скажіть, чим був продиктований ваш вчинок – поцілунок хлопчика Микити в живіт?” 4. “Як Ви ставитеся до пробудження Ктулху?” 5. “Коли закінчиться дискримінація росіян?!”. Ще одним прикладом флешмоба на честь В.Путіна можна вважати 50-тисячний флешмоб, присвячений до його дня народження в 2006 р. у центрі Грозного [4].

В Інтернет-енциклопедіях також присутні амбівалентні оцінки діяльності экс-глави РФ. У російській “Wikipedia” у статті, присвяченій Путіну, у розділі “Лексика” значилися слова “путінізм”, “путіноїд”, “путінг” з виразно опозиційним змістом.

“Абсурдопедія” у розділі “Владімір Путін” наводить зображення погруддя “Великий імператор Гай Юлій Путін” і список міст для перейменування: “Санкт-Путінбург, Володя-на-Востоке, Володя-на-Кавказе, Володя-Мировой, Пьютинстан”. Мешканці Владивостоку до цього списку додали: “Путінск, Путин-на-Волге, Путин Великий, Путинодар, Путинград, Путинбург, Путиносток, Путирийск, Путинск-Дальний, Путём, Путиногорск, Большой Путин, Путянка, Путеньев, Путиноренчск”.

У США відкрився сервіс “Spock.com”, що називає себе глобальним пошукачем людей. У його базі дані про більше 100 млн найвідоміших людей, зокрема й лідера Росії. До Путіна належать тези: “криза із заручниками в Беслані”, “обмеження строку повноважень”, “нафтові гроші”, “друга чеченська війна”, “автократ”.

Примітно, що ім'я Путіна стало принадою для творців вірусів. 2002 р. автори вірусу використали його поруч з образом відомої героїні Інтернет-мультфільмів Масяні. 2007 р. в Інтернеті з'явився вірус, що заражає комп'ютер листом-провокацією про смерть В.Путіна.

На наш погляд, комп'ютерні ігри є свідченням високої популярності російського лідера. Вони вражають своєю багатофункціональністю. У них можна послухати спів Путіна [11], стати Путіним [12], допомогти Путіну застосовувати прийоми дзюдо [13], допомогти Путіну розцілувати всіх дітей, зустрінutih на вулиці [14] тощо.

Путін отримав в Інтернеті самостійне життя – підтвердженням цьому служить факт, що він став персонажем комп'ютерних програм [15; 16]. Наявність численних сайтів, акцій, форумів, відеороликів, фан-клубів, флешмобів, сервісів, вірусів, спаму, ігор і програм, присвячених экс-президентів РФ, свідчить про високий інтерес громадян до цієї постаті, незалежно від вектора ангажованості – обожнювання або демонізації, хоча відношення до Путіна значною мірою тяжіє до полюсу обожнювання. При цьому ставлення російських виборців до голови держави має мало спільного з європейською концепцією “вищого найманого менеджера” (Д. Косирев). Для

пересічного росіянина Путін те саме, що монарх, наділений божественною владою. У нього маса претензій до виконавчої влади, але це не впливає на рейтинг “божественного”, що удвічі вищий за рейтинг його підлеглих [17]. В Інтернеті розміщені реквізити більше сотні компаній, що торгують гіпсовими, порцеляновими й іншими погруддями Путіна.

Інтернет послужив джерельною базою для написання статті через те, що він є важливим чинником політичного життя. І хоча більшість росіян одержує інформацію за допомогою телебачення, на сьогодні ним регулярно користується понад 25% дорослого населення РФ. В. Путіну закидають у прагненні створити національну міфологічну картину світу, власні осі добра й зла, істини й брехні, святості й демонізму, раю й пекла й занурити в них весь світ. Міфологічний резервуар майже споконвічно мав політичну природу, але політична історія сучасності набуває і онлайн-виміру. На підставі матеріалів, наведених у даній статті, можна припустити, що процес політичного міфоконструювання триває, перейшовши в електронну фазу.

Література

1. Исследован образ Путина в Рунете // <http://www.lenpravda.ru/today/253260.html>
2. Рунет отправил Путину виртуальную посылку с борзыми щенками, повестками в армию и противогАЗами // <http://lenta.ru/internet/2003/05/22/poll/>
3. Писальник А. Митинг противников Путина в Интернете. 23 октября 2007 // <http://www.inosmi.ru/translation/237392.html>
4. Ко дню рождения Путина приурочат 50-тысячный флэш-моб // http://www.rol.ru/news/misc/news/06/10/06_067.htm
5. Глава ЦИК Владимир Чуров лидирует в конкурсе хвалебных цитат о Владимире Путине (список) // <http://www.newsru.com/russia/19dec2007/prezd.html>
6. Голые женщины Путина: обнаженные депутатки Госдумы (фото-репортаж) // <http://daily.com.ua/articles/7/2008-04-57617>
7. В Интернете тоже ширится и углубляется поддержка президента // <http://www.gazeta.spb.ru/9972-0/>
8. Уокер Ш. Это уже не смешно: Кремль и карикатуры // <http://www.inosmi.ru/stories/01/05/29/2996/241084.html>
9. Анекдоты // <http://www.anekdot.ru/an/an0804/080429.html#13>
10. Сайт путинофилии // <http://putin-loh.narod.ru/> <http://putinfans.narod.ru/>
11. Онлайн прикол Путин // <http://moregames.ru/game/putin-onlajn/#more-1281>
12. Статья Путиным, и совершенно бесплатно, предлагает Интернет// <http://www.newsru.com/world/15jan2002/ytrytytvcdrew.html>
13. Игра Путин – боец // <http://www.min2win.ru/gm.php?id=54>
14. Игра Путин и дети // <http://www.min2win.ru/gm.php?id=358>
15. Виртуальный Путин // <http://prikuly.narod.ru/down1.htm>
16. Сыграть с Путиным в шахматы // <http://putin-chess.ru/dniputinChess0.html>
17. Косырев Д. Зачем Качинс “застрелил” Путина // <http://www.rian.ru/analytics/20071214/92470226.html>

Аннотация. Добродум О.В. Канонизация Владимира Путина в Рунете (некоторые исторические аспекты). На основе конкретно-исторического подхода в статье оценено отношение к Владимиру Путину в категориях его канонизации по оси “обожествление – демонизация” в Рунете. Сделано вывод о высоком интересе российских граждан к этому лидеру, о том, что отношение к Путину в большей степени тяготеет к полюсу обожествления.

Ключевые слова: Рунет, канонизация, обожествление, электронное политическое мифоконструирование, Путин

Summary. Dobrodum O.V. Canonization of Vladimir Putin in the Runet (Some Historical Aspects). In the given article on the basis of the concrete and historical approach the attitude to Vladimir Putin in categories of his canonization on an the axis of “deification demonisation” in the Runet is estimated. It is judged about the high interest of the citizens to this leader and that the attitude to Putin in the greater degree gravitates to a pole of deification.

Key words: Runet, canonization, deification, electronic political myth construction, Putin

Надійшла до редакції 12.02.2009 р.
Затверджена до друку 02.07.2009 р.

Тельвак В.В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття). – Київ–Дрогобич: Вимір, 2008. – 494 с.*

Українська історична наука на сучасному етапі розвитку потребує ґрунтовних історіографічних досліджень, особливо коли йдеться про фундаментальні методологічні та інституційні засади її становлення, повернення до національної історіографічної традиції та входження в європейський історіографічний простір. Ця обставина робить монографію В.В.Тельвака справді актуальною і науково ваговою, оскільки вона дозволяє проаналізувати важливу складову української історіографії – осмислення спадщини найбільшого її репрезентанта кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Михайла Грушевського в українській та зарубіжній історичній науці того часу. Після виходу книги вже з'явилося кілька рецензій**, що вочевидь засвідчує увагу наукової громадської до неї. Проте, на нашу думку, проблеми порушені у виданні, настільки вагомі, що потребують подальшого обговорення.

Актуальність рецензованої книги підсилюється, передусім, й тим, що в ній на основі міждисциплінарного підходу, який поєднує методологічні засади історії історіографії та культурно-інтелектуальної історії, запропонована низка наукових новацій, важливих для виходу сучасної української історіографії на новий якісний рівень. На нашу думку, дослідження Тельвака репрезентує перспективний напрямок історіографічних студій, який ще не набув достатнього поширення у середовищі українських істориків.

Окремо варто наголосити на досить коректному використанні автором наукової термінології, у тому числі й спеціально історіографічної. Свідченням розуміння сутності предмета історіографії можуть слугувати вживанні автором такі поняття: “історична думка”, “історіографічний процес”, “історіографічні джерела”, “історіографічна ситуація”, “історіографічні факти”, “історіографічне моделювання”, “історіографічна практика”, “історіописання”, “історіографічна традиція”, “історіографічна спадщина”, “історіографічні стереотипи”, “історіографічні рефлексії”, “історіографічний контекст”, “історія історіографії” тощо. Проте потребує окремого пояснення використання таких нових означень як “історіографічний феномен”, “історіографічні виклики” чи “історіографічний поступ”. Виходячи зі специфіки власного дослідження, автор залучає до історіографічного студіювання поняття “грушевськознавство”, “грушевськіана”, “національний гранд-наратив” “державницька історіософія”, “інтелектуальний дискурс”, “дискусійний простір”, “науковий діалог”, “інтелектуальна культура”, “інтерпретаційні моделі” та ін. Розширення предмету дослідження та джерельної бази цілком виправдано спонукали автора застосовувати категоріальний апарат історії філософії та культури, історії та теорії літератури, історії суспільної думки, культурології тощо.

Зрештою, запропонований понятійно-категоріальний апарат можна цілком сприймати, принаймні, як робочі інструментальні дефініції. Важливо відмітити, що певна кількість понять запозичена автором із сучасної західної історіографії й є новаційними для українського наукового дискурсу.

Задекларована автором як пріоритетна для власного дослідження теоретична модель нової культурно-інтелектуальної історії, на нашу думку, виглядає досить перспективною, і як показав аналіз тексту монографії, дозволяє вирішувати складні дослідні завдання. Відмінність цього підходу від традиційної історії історичної науки полягає, передусім у розширенні методологічного плюралізму, міждисциплінарного підходу, можливостей враховувати широке історико-культурне тло становлення історичної думки.

Основоположні підходи, принципи та методи дослідження, як показує текст монографії, виявилися досить продуктивними, і у більшості випадків давали змогу реалізовувати поставлені перед автором завдання. Особливо плідними виявилися методи: діалектичний, системно-структурний, структурно-функціональний, порівняльний, періодизації, класифікації і типологізації

та ін. Окремий акцент автор зробив на структурно-функціональному системному аналізі, у тому числі й історіографічних фактів, порівняльно-історичному методі та методі критичного аналізу конкретного документального матеріалу.

При характеристиці джерельної бази, спираючись на та методику системно-структурного аналізу, дослідник цілком обґрунтовано виділяє три основні джерельні комплекси: “конкретний текст”, “великий текст” та “історико-культурний контекст” (с.16). Для автора пріоритетне значення у межах першого, найважливішого, комплексу мають – рецензії на численні наукові та науково-популярні праці М.Грушевського, матеріали дискусій довкола наукових творів ученого в українській, російській, польській, чеській та західній фаховій літературі, спеціальні статті, а також частини історіографічних праць, ювілейні видання, некрологи та різноманітні за характером публікації (передусім аналітичні статті та синтетичні праці), які дозволяють виявити основні концептуальні засади наукової та суспільної рефлексії щодо наукової спадщини історика. Більша частина із зазначених видів джерел опубліковані, проте автору вдалося розшукати низку неопублікованих матеріалів різного характеру в українських та зарубіжних архівосховищах.

На належному фаховому рівні автор також характеризує другий і третій джерельний комплекс. Матеріали включені до них класифікуються за характером інформації (творчі, нормативно-законодавчі та науково-організаційні), змістом (документальні й наративні), походженням (офіційні й особисті) та формою існування (опубліковані й архівні). Серед них автор цілком виправдано звертає необхідну увагу на публіцистику, присвячену аналізу суспільно-політичної та державотворчої діяльності М.Грушевського. У межах тематики, що досліджується, автор також аналізує персональні тексти, або джерела особистого походження (мемуари, щоденники, епістолярій). Зрештою, можна погодитися з думкою автора, що джерельна база є достатньо репрезентативною для досягнення мети дослідження та вирішення поставлених завдань.

Структура роботи виглядає цілком логічною і відповідає меті та розв’язанню дослідних завдань. Монографія складається із вступу, п’яти розділів (поділених на підрозділи), висновків, бібліографії. Полегшує роботу з текстом іменний покажчик.

У першому розділі “Історик-початківець в оцінках колег (перша половина 1890-х років)” зауважено, що вже перші праці молодого Грушевського, як представника школи В.Антоновича, викликали жваві відгуки з боку українських, польських, російських істориків. Їхня тональність була різною, але в більшості вони відмічали достатньо високий фаховий рівень початкуючого історика. Можна підтримати думку автора, що навіть у ранній період творчості М.Грушевського доцільно вести мову про двобічний характер його взаємодії з українським інтелектуальним середовищем (с. 31), оскільки він те тільки корегував свої підходи під впливом критики, але й своїми працями викликав модернізаційні зміни у вітчизняній гуманістиці, спонукаючи до активної історіографічної та теоретичної рефлексії. Характерним уже для раннього етапу осмислення наукового доробку молодого вченого, автор вважає формування концептуального бачення його образу як продовжувача традиційних народницьких та творця нових українських національних підходів. Така рефлексія формувалася з врахуванням, як особливості методології вченого, так і під впливом його українофільських симпатій.

Другий розділ “Творчість Михайла Грушевського в контексті українознавчих дискусій 1894–1914 років” охоплює важливий відрізок інтелектуальної біографії вченого. Аби упорядкувати викладений тут матеріал, автор розглядає його у межах трьох підперіодів, які визначені відповідно до умов життя і наукової діяльності самого М.Грушевського, й інтелектуального простору сприйняття його ідей та інтенсивності їх обговорення.

*Рецензія виконана в межах договірної теми “Білоруська й українська історіографії та формування історичної свідомості білорусів і українців у 1918–1945 рр.” “ДФФД–БРФФД–2009” Ф29.5/10, держбюджетної теми “Історична наука України, Польщі, Білорусі в контексті модерного націотворення: компаративний аналіз” (номер держреєстрації 0109U002865).

** Калакура Я.С.: Тельвак Віталій. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). – Київ–Дрогобич: «Вимір», 2008. – 494 с. // Український історичний журнал. – 2008. – № 5. – С. 228-230; Педич В.Г. Тельвак Віталій. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). – Київ–Дрогобич: «Вимір», 2008. – 494 с. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2008. – Вип. XI-XII. – С. 737–740.

Тельвак цілком виправдано констатує значне зростання уваги наукового світу до творчості М.Грушевського після публікації перших томів його синтетичної праці, написаної з позицій національної парадигми, “Історія України-Руси”, безперечно, найпомітнішої події української історіографії кінця ХІХ ст. Заслугує на позитивну оцінку детальний огляд дискусії, яка розгорнулася навколо цієї праці, російськомовного “Нарису історії українського народу” та інших праць історика у довоєнний період. Простежено процес впровадження постаті Грушевського в український національний пантеон, поряд із Шевченком та Драгомановим.

Автор в окремому підрозділі аналізує історіографічну рефлексію німецькомовної “Історія українського народу”, яка започаткувала системне обговорення ключових постулатів української історіографії західноєвропейськими фахівцями й була, відповідно, важливою історіографічною віхою в осмисленні всієї спадщини Грушевського. Рецензії та відгуки на цю книгу німецьких, польських, чеських, румунських, українських учених виразно засвідчили, що науковий доробок українського професора став частиною європейської історіографічної традиції. Докладний виклад полеміки, яка розгорнулася після критики В.Мільковичем вказаної праці, дозволяє автору показати непростий процес кристалізації національної історичної концепції в українському інтелектуальному середовищі.

До аналізу сприйняття наукового доробку М.Грушевського у передвоєнне десятиліття, автор відніс розгляд: відгуків польських, російських та українських вчених на 6, 7 т., першу частину 8 тому “Історії України-Руси”, конфлікту щодо недопущення львівського професора на кафедру російської історії у Київському університеті, ювілейних заходів з нагоди 25-річчя його наукової діяльності, реакції на вихід у світ російськомовних “Киевской Руси”, “Історії української козащини” та другого і третього видання популярного “Нарису історії українського народу”, україномовної і російськомовної “Ілюстрованої історії України” та інших науково-популярних праць.

Третій розділ “Історичні погляди Михайла Грушевського в інтелектуальних дискурсах 1914-1923 років” виявився найскладнішим щодо запропонованої структури, та і зрештою тих проблем, які тут розглядаються. Адже він тематично охоплює три доволі складні історичні періоди, і відповідно пов’язані з ними стадії розвитку історіографічного процесу: період Першої світової війни, революційних потрясінь (у тому числі й української революції), перших повоєнних років.

У першому – воєнному підрозділі автор, зауваживши зміну суспільно-політичної ситуації, доволі точно відображає відмінності у сприйнятті постаті Грушевського, як і всього українства у країнах, які належали до різних військових блоків. Звернута увага на використання праць історика у пропагандистській діяльності СВУ. Тут же подана адекватне пояснення досить негативної оцінки історичних праць М.Грушевського з боку І.Франка (с.165-167).

Окремий підрозділ присвячений осмисленню дискусій періоду Української революції. Тут автор виходив із того, що оцінки наукової спадщини М.Грушевського тісно пов’язані з характеристикою його громадсько-політичної та державотворчої діяльності. Саме в цей час у публіцистиці утвердився образ “батька Грушевського” – провідника нації, що не лише повернув народу його історичну пам’ять, але й став на чолі відродженої держави. Проте подальше загострення політичної боротьби надало нових імпульсів традиції протиставлення політичної та суто наукової складових діяльності М.Грушевського з відповідними схвальними чи негативними оцінками.

Останній підрозділ охоплює оцінки здобутків емігрантського періоду. На початку дослідник подає вже відому інформацію про діяльність Грушевського за кордоном, передусім, у межах створеного ним же Українського соціологічного інституту та написання творів, зокрема такої знакової праці як “Початки громадянства (генетична соціологія)” (с.203-210). Більша частина підрозділу присвячена характеристиці відгуків наукової громадськості на цю та інші праці історика. Тут автор звертає увагу на розширення географії рецепції його наукової спадщини, зокрема й на американський континент, появу рецензій у наукових журналах США. Не оминув він й досить гостру дискусію викликану публіцистикою М.Грушевського еміграційного періоду, передусім його статтями в журналі “Борітеся-Поборете!”. Належну характеристику отримали й нові інтелектуальні явища – оцінки діяльності й спадщини українського історика в білоемігрантському та радянському середовищах. У межах цього періоду аналізуються й узагальнюючі історіографічні праці В.Герасимчука, В.Біднова, С.Єфремова, Д.Дорошенка, поява яких, безперечно, засвідчила формування нової якості у розвитку української історичної науки.

Четвертий розділ “Рецепція останнього десятиліття творчої діяльності Михайла Грушевського (1924-1934 роки)” послідовно відтворює сприйняття різних аспектів діяльності великого історика та його наукової спадщини, створеної в підрадянській Україні.

Тут автор зупиняється на аналізі наступних важливих дослідних сюжетів: реакції української громадськості на рееміграцію Грушевського, його організаційну та видавничу діяльність в історичних установах ВУАН, дискусії в середовищі українських радянських істориків (з поступовим формуванням певної моделі критики його історичної концепції), оцінках західноукраїнської та емігрантської громадськості тощо. Серед останніх, особливо вдало розкрита позиція представників нового державницького напрямку української історіографії (с.269-272). Продовжений розгляд постаті Грушевського й у контексті дискусії довкола українського питання в середовищі російської еміграції. Предметом наукової рефлексії у цей час стали чергові томи “Історії України-Руси”, “Історія української літератури”, “Початки громадянства” та інші праці історика.

Окремий підрозділ - автор, цілком виправдано, присвятив розгляду підсумкових оцінок спадщини Грушевського під час відзначення його шістдесятилітнього ювілею у 1926 р., які прозвучали під час виступів на урочистому засіданні та у спеціально приурочених для цього публікаціях. Тельвак враховував також те, що ця подія поклала початок зміни тактики у ставленні до академіка з боку радянських функціонерів. Зауважені відмінності у відгуках на ювілей в західноукраїнській та емігрантській публіцистиці. Подана характеристика оцінок чільних представників західноєвропейського наукового світу.

У завершальному підрозділі розглянуто сприйняття доробку Грушевського в останні роки його життя. Дослідник враховує, що будь-яка рефлексія у межах радянської України перебувала у полоні розгорнутої в останній третині 20-х – першій половині 30-х років кампанія цькування всієї суспільно-політичної та наукової діяльності академіка. Зауважена відмінність тональності публікацій в УСРР та радянській Росії (остання була більш виваженою і спокійною). Констатується, що польська, білоемігрантська, чеська та західноєвропейська грушевськознавчі візії залишилися майже незмінними.

У п'ятому розділі “Посмертна грушевськіана (1934–1939 роки)” Тельвак детально відобразив найсвіжішу реакцію наукового світу на передчасну смерть Грушевського та спробу узагальнити його спадщину. При цьому він звертає увагу на таку особливість некрологічної літератури як істотне публіцистичне та емоційне забарвлення висловлених оцінок, наголошення переважно на здобутках покійного. Наведений огляд некрологів та траурних заходів, їхня кількість та географія, підтверджує висновок про значення його постаті не лише в історії вітчизняного, але й загальноєвропейського культурного та суспільно-політичного життя першої третини ХХ ст.

Цілком іншого спрямування була грушевськознавчі студії другої половини 30-х років, які відрізнялися більшою аналітичністю і меншою заідеологізованістю. Автор, проаналізувавши спроби синтезу спадщини великого вченого, які здійснили представники його львівської школи (М.Кордуба, І.Крип'якевич), репрезентанти найрізноманітніших західноукраїнських та емігрантських інтелектуальних середовищ, робить висновок про особливу увагу до її теоретико-методологічних засад. Можна погодитися з думкою Тельвака про те, що тут закладалися передумови спеціалізації грушевськознавчої рефлексії в основних напрямках – історіографічному, науково-організаційному, історико-літературному, соціологічному, суспільно-політичному тощо.

У підсумковій частині монографії наводяться аргументовані та змістовні висновки щодо проведеного дослідження. Звернута увага на одну з важливих закономірностей історіографічного процесу – трансформацію методологічних засад та оціночних суджень у різних національних історіографічних традиціях. Характерно, що автор досить чітко побачив відмінність логіки грушевськознавчої рефлексії в українському та позаукраїнському інтелектуальних середовищах. Він вважає, що у першому випадку наукова спадщина історика постійно перебувала в епіцентрі суспільної уваги, тоді як реакція неукраїнських інтелектуалів була більш спонтанною, зумовлювалася активністю самого професора і залежала від наявності адаптованих для тієї чи іншої читацької аудиторії текстів. Належним чином автор оцінює і вплив рецепції творчості Грушевського на видозміну її концептуальних засад.

Слід привітати те, що Тельвак виділяє перспективні напрями для подальших досліджень, які в більшості стосуються студіюванню різних аспектів культурної та інтелектуальної історії. Характерно, що авторські пропозиції мають не лише історіографічний характер, а й орієнтовані на розширення джерельної бази (с. 416-417).

В цілому, В.В.Тельвак виконав величезну науково-дослідну роботу, опрацював представницьку історіографічну джерельну базу, не оминув увагою більш-менш помітні праці дослідників та публіцистів, що стосувалися різних аспектів наукової діяльності та спадщини М.Грушевського. Тим самим він ввів у науковий обіг чималу кількість рецензій, відгуків, некрологів, що стосувалися постаті найбільшого українського історика вказаного часу. Важливо підкреслити, що ці історіографічні джерела написані на багатьох європейських мовах (польській, чеській, німецькій, французькій, англійській тощо).

До позитивів слід також віднести й достатньо високий рівень методологічної культури автора. Він демонструє добре розуміння внутрішньої природи теоретико-методологічного оснащення історичних та історіографічних праць, сутність зв'язку між історичною та політичною думкою, між науковою сферою, інтелектуальною культурою та ідеологією. Варто зауважити, що дослідник також досить адекватно відчуває особливості історичної доби, історіографічну спадщину якої він досліджує.

Наголошуючи на суттєвих позитивних характеристиках монографії в цілому, маємо й деякі зауваження та побажання.

Автор цілком виправдано за основу періодизації (структури) книги використав такий критерій як “ключові віхи біографії самого М.Грушевського” (с.10), проте рецепція його творчості не завжди мала безпосередній характер, була пролонгована у часі, й тому не співпадала з суто біографічним підходом. “Накопичення” такого відставання особливо виявляється у двох останніх розділах. Так, у всіх підрозділах четвертого розділу розглядаються оцінки праць, написаних в емігрантський період, аналіз яких був розпочатий ще у попередньому розділі.

Автор, в більшості, викладе матеріал за принципом безпосередньої реакції на твори Грушевського. Такий підхід спонукає його повертатися до думок українських, російських, польських, західноєвропейських та інших реципієнтів творчості великого історика по кілька разів у межах одного й того підрозділу, що явно ускладнює читання й сприйняття. Певним чином цей недолік компенсувався у висновках до розділів та, особливо, у загальних висновках, де автор намагався, як він сам зазначав, доповнити застосований у роботі хронологічно-проблемний принцип можливостями історіографічного моделювання (с.406) і показати цілісний погляд на спадщину Грушевського у тій чи іншій національній історіографічній традиції. Проте цей задум реалізований був лише частково.

У тесті монографії цілком доречно широко використовується основоположне для розуміння теми поняття “грушевськознавство” (причому воно вживається в найрізноманітніших формах і словосполученнях). Але при цьому, автор надає йому дещо відмінні характеристики, як то “самостійної міждисциплінарної науки” (с.7), “нової українознавчої дисципліни” (с.14), або “як окремої міждисциплінарної галузі” (с.405). Очевидно, що необхідно застановитися на більш чіткому визначенні.

Крім того, текст монографії свідчить про те, що автор окрім поняття “грушевськознавство” використовує як синонімічне поняття “грушевськіана”, яке також має принципово важливе значення для розкриття теми. На нашу думку, між вказаними поняттями все ж існують суттєві семантичні та змістовні відмінності. Так, перше має суто науковознавчий характер, а друге може означати й інші явища, скажімо – меморіальну, художню чи прикладну спадщину як самого М.Грушевського, так і присвячену йому. Таке розрізнення внесло б у текст монографії чітку термінологічну визначеність і посприяло подальшому теоретичному удосконаленню історіографії в цілому.

В окремих частинах тексту автор часом відходить від розгляду основної канви викладу і захоплюється принагідними сюжетами. Так, у першому підрозділі другого розділу надто багато уваги приділено критичним оглядам “Записок НТШ”, реакції наукової громадськості на заборону рефератів українською мовою на Київському археологічному з’їзді, позиції Т.Флоринського та її неприйняті вченими (с.44-51), у третьому підрозділі того ж розділу дискусія з представниками Львівської школи Грушевського (В.Герасимчуком, І.Крип’якевичем) також дещо випадає із загального контексту (с.144-147).

Окремі твердження автора загального характеру, на нашу думку, не завжди адекватно відображають певні історичні реалії. Так, зокрема, важко погодитися з його думкою, що Перша світова війна привела до поляризації української інтелігенції (українського політикуму) на “симпатиків проросійської та проавстрійської орієнтації” (с.181, 407). Тут простежується помітне спрощення ситуації, адже вказані орієнтації були радше вимушеним, ситуативним, а сам український рух був стимульований війною до пошуку власної позиції щодо зовнішньо політичних координат.

Висловлені зауваження та побажання не впливають на високу загальну оцінку рецензованої роботи. Одержані результати та висновки є обґрунтованими й мають вартісне наукове значення, оскільки в сукупності вирішують важливу наукову задачу, суттєву для української історіографії – комплексно відтворюють відображення наукової спадщини М.Грушевського в сучасній для нього історичній науці.

Віталій Масненко

«ABY MIŁOŚĆ ZOBOPOLNA KRZEWIWA SIĘ...»

(350-lecie Unii Hadziackiej (1658 – 2008) / Pod red. T. Chynczewskiej-Hennel, P. Krolla, M. Nagielskiego. – Warszawa: Wydawnictwo „DiG”, 2008. – 719 s.;

Гадяцька унія 1658 року: Зб. наук. пр. / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2008. – 342 с.)*

Дотепер точаться гострі дискусії з приводу державотворчого потенціалу української козащини як етносоціальної еліти ранньомодерної України та гетьмана Богдана Хмельницького як фундатора козацької державності зокрема. Бінарна опозиційність поглядів при цьому – від тотальної заперечності до сліпої беззаперечності – досягає подеколи ультраміфічних меж, за якими вже зникає можливість будь-якого наукового діалогу. Натомість сучасний історіографічний досвід демонструє плідність логіки толерантного обговорення знакових історичних подій представниками різних наукових традицій, концепцій, шкіл і метою якого є не стільки поглиблене дослідження самої події, як безболісна деінсталяція історіографічних міфів, породжених суб’єктивними інтерпретаціями.

До такого класу подій безсумнівно відноситься спроба порозуміння українців і поляків після кривавого навіженства 1648 – 1657 рр., відома як Гадяцька унія. І хоча вона назавжди залишилася віртуальним «склеєнням», її архітектоніка дивовижно увиразнила державницький ансамбль, сформований далекосяжним інтелектом Великого Богдана. Вона ж бо мала стати і фундаментом світлиці Великого князівства Руського як національної держави українців. Так, історія не знає умовного способу, але вже ось 350 років як історики намагаються збагнути, чим же був Гадяч – 1658 і для українців, і для поляків, і для решти спільнот Центрально-Східної Європи.

У цьому керункові цілком консеквентним виглядає видання двох збірників наукових праць, присвячених 350-річчю Гадяцької унії, ініційовані українськими – з одного та відповідно польськими дослідниками – з іншого боків. Характерно, що обидві книги не зациклені на національних авторах і виявляють доволі широкий спектр вчених з різних країн. Відтак читач може ознайомитися в межах видання цілокупно з поглядами на Гадяцьку унію українських, польських, російських, литовських, угорських, американських, канадських і навіть італійських істориків.

Польське видання увібрало у себе праці Міжнародної наукової конференції, присвяченої 350-літтю Гадяцької унії й організованої Інститутом історії Варшавського університету та Інститутом історії Польської академії наук. В 6 тематичних рубриках представлені погляди на цю подію 43 авторів з 8 країн світу, проте найбільше, що виглядає цілком закономірним, з Польщі та України. У вступному слові до читачів редактори збірника – Тереза Хинчевська-Геннель і Мирослав Нагельський – зокрема відзначили, що з перебігу тих далеких подій нині мусимо зробити висновки, адже і сьогодні треба спільно боронити свою незалежність.

Перший блок збірки, присвячений політико-правовим аспектам Гадяцької унії, відкриває стаття відомого польського історика Януша Тазбіра «Гадяцька угода як шляхетська утопія», в якій аналізуються утопічні конотації ідеї «porozumienia z Kozakami na równo-prawnych zasadach» та